

ŐSKORI KURGÁNOK A MAGYAR PUSZTÁN ÉS AZ OROSZ SZTYEPPEN

EGY RÉGÉSZETI FELTÁRÁS NEM CSAK RÉGÉSZETI TANULSÁGAI

⊕ SZÖVEG: HORVÁTH TÜNDE

Még 2004-ben bejelentés érkezett a Hajdúnánás tedeji határrészében található kurgán, a Lyukashalom folyamatos földrablásáról. A helyszínen döbbenet tapasztaltuk a sírhalom oldalában tátongó, jókora lyukat, amely elbontotta a felszín fölötti részének negyedét. A pusztulás ellenére és a minket terhelő felelősség súlya mellett elgondolkozhattunk a feltáruló rétegekről, amelyek már kisebb tisztítás után is fontos régészeti információkat szolgáltatnak. Maga a felelősség pedig azt jelenti, hogy korántsem elegendő a halmokról szóló ismertetőanyag és általános lakossági ismeret – erről pedig mi, régészek is tehetünk, mert csak kevesekben tudatosult, hogy a kurgánokra kiterjedő törvényi védelem szerint a földrablás vagy bármilyen egyéb bolygatás súlyos büntetéssel jár. Ráadásul a földdel ma általában a háztáji kerteket töltik föl, ám a halmokból származó anyag jórészt terméketlen, nincs humusztartalma, tehát semmi értelme megmozgatni

Keletre vivő kérdések

Itthon 1979 – Ecsedy István összefoglalása – óta nem történt szisztematikus kurgánkutatás. Az óta eltelt évtizedek számos új módszert és megközelítést hoztak, amelyeket a Lyukashalmon kívántunk tesztelni és kiszélesíteni – a régészeti feltárás mellett más tudományágak bevonásával: embertani és állattani elemzésekkel, változatos kormeghatározásokkal, öskörnyezeti és talajtani vizsgálatokkal. Egy részüket itthoni szakemberekkel és laborokkal is meg tudtuk oldani, mások azonban teljesen ismeretlenek voltak idehaza. Ennek okán és a keleti sztyeppen történet régészeti kutatások radikális változásai miatt is célszerű volt orosz szakemberekhez fordulni.

Egy ilyen, több irányban és tudományterületen működő folyamatos, sokéves kapcsolat kiépítése nem egyszerű, különösen orosz nemzetiségűekkel, akik a rendszerváltás után végképp eltűntek látóterünkéből. Az orosz tudományos élet minden szegmense egyébként is híres arról, hogy nem keres nemzetközi ismeretséget, kapcsolatokat és együttműködést: köszönik, jól megvannak mások nélkül, és kiválóan meg tudják oldani a saját problémáikat a saját módszereikkel – mondják. És igazuk van: az orosz kurgánkutatás például régészetileg és tudományágakon átívelően is kiemelkedő. Egyes módszereket (pl. a fitolitelemzés) ott fejlesztettek ki, és csak néhány éve próbálják Európa más területein is alkalmazni – általában nem teljes sikerrel, amelynek okai a nem első kézből kapott információ és a helytelen módszerátvétel.

Elsősorban a szerencsén múlt, hogy viszonylag hamar sikerült az orosz kollégákkal felvenni a kapcsolatot, s így jutottunk el – Pető Ákossal (aki fitolitokat vizsgált, amelyek az emberi ujjlenyomathoz hasonlóan faji szinten jellemző kovasejtrészek, segítségükkel szerves maradványok nélkül is azonosítani lehet az egykori növényzetet) és Barcsi Attila talajkutatóval – a távoli sztyeppre: részt vehettünk az Orenburgi Pedagógiai Egyetem Régészeti Tanszékének Buzuluk mellett végzett kurgánmező-feltárásán.

Az Urál lábához készülve

Az Urál hegység egyébként igen sok tekintetben összefüggő térség, Eurázsia egyik fontos földrajzi választóvonal: keleti és nyugati oldalán gyökeresen eltérő flórával, faunával, éghajlattal. Orenburg városa a déli részénél található, amely itt inkább már alacsony dombossággá szelídül. Nyugati oldalát a Volga

folyóig az Urál előtereként is említik. Mind a keleti (Ob, Irtyis, Isim folyók vidéke), mind a nyugati oldala (Magna Hungaria, Baskíria) számunkra különös jelentőségű: egykori ugor/magyar bronzkori és vaskori őshazák helyszínéként azonosíthatók. Most azonban még ezeknél az ősi időknél is korábbi korbokba látogattunk, olyan népekhez, amelyek etnikailag és nyelvíleg sem azonosíthatóak, bár több kutató szerint ők voltak az indoeurópai nyelvcsaládot alkotó társadalmak ősei.

A Hortobágyon születtem és nevelkedtem, így számomra különös jelentőségű volt ez a kutatóút. Nemcsak régészként készültem rá: szüleim legalább olyan izgatottak voltak, mint én, és a hihetlentől az elképesztőig tartó széles skálán különböző tanácsokkal láttak el, mit kérdezzek meg, mit nézzek meg – amiből ők majd itthon okulhatnak, és a végén levonhatják azt az egyébként már ekkor formálódó végkövetkeztetést, hogy hát az mind semmi, itt pedig mégiscsak sokkal jobb.

Mindezek miatt – és mert persze régészként amúgy is kötelességem – nem állom meg, hogy a két területet minduntalan össze ne hasonlítsam: nemcsak történetileg, de természetileg, antropológiai vonatkozásban és minden olyan téren, amely egy hortobágyi állattartó-földművelő parasztszalád tagjaként az én nézőpontomból érdekesnek tűnt.

A tudományon túlmutató része mindennek persze szubjektív. Nagyon messzire álltam attól a letisztult, maximális befogadóképességű, befolyásolástól mentes kutatótól, akit a neves Clyde Cluckholm szeretett volna kinevelni, és a primitív vagy tőlünk idegen, érintetlen társadalmak közé küldeni kulturális antropológiai vizsgálódás céljából... A terepmunkát és a végzése során felvett adatokat ugyanis már a mérőberendezés vagy a jelen levő kutató személye is befolyásolja, pláne utóbbi személyes irányú, esetleg torzult érdeklődése. Cluckholm ennek kiküszöbölésére azt tanácsolja a megfigelőnek, hogy tisztítsa meg elméjét minden előző tudástól, ami befolyásolhatja (de hogyan?), továbbá hagyja nyitva (nyitva?: eddig le kellett zárni), hogy a terepkutatás során minden adatot magába fogadhasson, mint egy „üres vetítövászon”, amiről a későbbiekben visszaolvastva a kinyert információkat, asztal mellett kényelmesen ülve immár akár elméleteket is alkothat.

Hm. Kétségtelenül megszívlelendő tanács, de kíváncsi vagyok, létezik-e olyan kutató, akinek sikerült magáévá tenni a nemes elvet. Esetleg majd egy robotszonda?

TÁBORUNKNÁL A BUZULUK FOLYÓ MENTÉN

Közelképek a keleti füves mezőségről: balra a rózsaszín virágú parlagi madármályva, mellette ligeti zsálya, réti fűzény, taréjos cincor és egy komócsinfaj, jobbra a fekete boggyós varjútövis benge

Ez a vadkeleti sztyepp más

Orenburg. A Buzuluk és a Szakmara összefolyásánál épült város környékén az 1960-as években fedték fel a gazdag földgázmezőket. Tengiz és Orenburg között sok magyar szakember dolgozott a „Barátság” és a „Testvériség” vezetékeken. A Szovjetunió felbomlása után Orenburg sarokváros lett: még Oroszországban van, de közel Kazahsztán is, maga a város pedig az itt található ásványkincsek és katonai létesítmények miatt stratégiai jelentőségű. Ám környezete füves, szinte néptelen mezőség, s mi pont ide igyekszünk – ahol legfeljebb a politikai határvonalakat semmibe vevő kazah pásztorok mozognak állataikkal.

Buzuluk városa Orenburgtól 250 km-re ÉNy-ra fekszik, a kurmanajevskai kurgánmező azonban ennél közelebb. Ez már tökéletesen sík vidék: a vízfolyások a barna csernozjomtalajba vágva medrüket lassan csörgedeznek. Táborunk egy folyó mellett néhány sátorból és a biolatrínából áll. A folyó szolgál víznyerésre: feljebb iszunk, lejjebb mosunk és fürdünk benne. A víz tisztaságát jellemzi, hogy alacsonyabban fekvő szakaszain hódtavak találhatóak. De él itt számos más, nálunk már kihalt vagy rendkívül megritkult állat is (farkas, hiúz, barnamedve stb.).

A magyar pusztára jellemző kis- és nagytestű madárak teljesen ismeretlenek. A földben élő rágcsálók, valamint az ízeltlábú-fauna úgyszintén szegényes. Ha itthon bárhol megnyitunk egy ásatási szelvényt, seregestül potyognak ki a földből, és a következő reggelt rendszerint azzal kezdjük, hogy kiemeljük őket a gödrök és egyéb régészeti jelenségek mélyéből, mivel ottpusztulnának. A kurgánmezőn feltárás alatt levő halmok azonban teljesen sterilek. Ez azzal is összefüggésben lehet – az igen alacsony humusztartalom mellett –, hogy a föld-

ket nem művelik. Sok állatfaj életét az ember művére alapozza: még a földigilisza is sikeresebben és előnyösebben szaporodik szántott talajban, más fajokról nem beszélve.

Az állatvilághoz képest a pusztai növényzet azonban rendkívül sokszínű. Itt a fű nyár közepén sem sül ki az enyhébb hőmérsékletnek, a bővebb felszíni, felszín alatti vízellátottságnak köszönhetően, és fajokban is sokkal gazdagabb, mint a Hortobágyon. Megművelt és bevetett táblákat nem látni, és a kaszálásra alkalmas területeken sem gyűjtenek be szénát. A népsűrűség alacsony, és az itteniek többsége nem a földeken dolgozik.

Érintetlen, szűz táj ide vagy oda, Attila már a vonatról alig tud leszállni, és a táborba érkezés után a buzuluki kórház következik. Végig ott is maradt hasnyálmirigy-gyulladással (hazajövetelünk után még egy hónapig itthon kezelték). A bolygatlan természet mentségére szóljon, hogy a kórságot még a vonaton szerezhette. Maga a kórház egy fabarakk. Elképesztő szagok ostromolják az ember szaglóhámját. Úgy tűnik, rajtam kívül ez senkit sem zavar. Attilát a legjobb szobában helyezték el, állapota stabil, jól ellátják – magyarázzák. Az egész, belül egyterű helyiségben – ahol minden beteg együtt van – tényleg elkülönül egy kisebb rész, ahol ő fekszik egy öreg, haldokló bácsival, aki – mint kiderül – a régió utolsó II. világháborús veteránja, ezért neki is kijár a kiemelt kezelés.

A táborban aztán ezen a szalon szoba kerül a háború, a „málenkij robot”, a hadifoglyok problémaköre, és hogy még napjainkban is találtak egykori fogvatartottat, magyar túlélőt. Az orosz kollégák csak néznek: ezekről semmit sem hallottak, vagy csak felületesen. Kevésbé is hittek a híreknek.

Párhuzamok: kurgánok a keleti sztyeppen, a keleti elsődleges és másodlagos őshazában

... és amiért itt vagyunk: párhuzamok fellelése, módszerek tanulmányozása és a saját, hazai kérdéseinkre adható válaszok keresése.

A Kelet-európai-síkvidék déli és Ázsiával érintkező délkeleti részén olyan füves növényzetű élőhelyek húzódnak, amelyek maguk is különböző jellegű (sivatagos, félsivatagos, magaslati fennsík, alföld, mélyföld, tengerparti, erdősztyepp), eltérő vízellátottságú és tengerszint feletti magasságú, de emberi megtelepedésre alkalmas zónák. Kr. e. 4200-tól – egy általános, az északi félgömb egész területén érzékelhető klímaromlás kezdetétől – az addig vadászó-gyűjtőgető vagy földművelő társadalmak egyre inkább vándorló, főleg állattartásra berendezkedett életformára tértek át. A települések megritkultak, és

ekkortól a régészeti hagyatéak zömét már csak a temetkezési helyek jelentik.

A korai nomadizáló közösségek még nem építettek halmokat (orosz kifejezéssel kurgánokat). A legelső az Azovi- és a Fekete-tenger partján tűntek fel, ahol egy időben és egy területen az előző kultúrák (pl. Kvityana, Mikhailovka, Kemi-Oba, Usatovo, Zsivotilovo, Kr. e. 3800/3700-tól) és egy új civilizáció, a Gödörsíros kurgánok népe élt. A különböző népcsoportok a Déli-Bug és a Dnyeper folyók között Kr. e. 3400/3300-tól olyan kevert kultúrát hoztak létre, amelyek az alföldi kurgánokkal a legszorosabb kapcsolatot mutatják. Ebből a központból kiindulva a Gödörsírosok nemcsak nyugat, hanem kelet felé is gyorsan terjeszkedtek, elérve az Urált, majd később át is lépve azt.

OROSZORSZÁGI ÁSATÁSI HELYSZÍNEK

A frissen nyitott felszínen általában jól kirajzolódnak a kurgánok körvonalai (jobbra)

A dokumentálás pillanatai (fent)

VAJON JANUÁRBAN MILYEN LEHET ITT AZ ÉLET?

Egy jellegzetes, gyönyörűen faragott és színesre festett faház Buzulukban. E kontinensbelseji, jellegzetes szárazföldi éghajlaton a nyár valamelyest hűvösebb, mint a miénk, a tél azonban sokkal hidegebb

KURGÁN A BUZULUK MENTÉN, JÚLIUSBAN

DEBRECEN, KAMARÁS-HALOM, MÁJUSBAN

A hazai halmoknak gyakran a beszántás lett a sorsuk, ám ma már – elméletileg és törvényileg – mindegyik védett (jobbra)

A GÖDÖRSÍROS KURGÁNOK ELTERJEDÉSE

csillaggal a nyugat-európában szórványként található egyedi lelőhelyek/leletek (balra)

... és az Alföldön, a nyugati másodlagos őshazában

Az Északi-középhegység előtere, a Tisza és a Nyírség homokvidékének vonala jelöli ki azt az első-sorban füves növényzetű zónát, amelyet a keletről jövő kurgánnépeség elfoglalt. A magyar szállásterület közvetlenül kapcsolódik a déli, al-dunai területekhez. Időben több hullámot és kulturálisan is többfajta népcsoportot sikerült azonosítanunk a temetkezési halmok alatt feltárt leletek és jelenségek alapján. A legkorábbi (Kr. e. 4350–4250 körül) egyetlen magányos okkersíros (kurgánépítés nélküli!) temetkezés képviseli, majd a Gödörsírossal keveredő pre-Gödörsíros, aztán a tiszta Gödörsíros és késői, Katakombasírossal kevert Gödörsíros hullámok azonosíthatók (Kr. e. 3350-től kb. Kr. e. 2400-ig, a késő rézkor és a kora bronz-

kor periódusaiban). A legkorábbi térképezések (kb. 1780-tól) és a mai kataszter összehasonlítása után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egykori, kb. 40 ezer kurgánból ma már csak 1000-1600 maradt meg!

Az Alföld Európában nyugati irányban az utolsó olyan állomás, amely az eredeti őshazához hasonló élőhelytípust képvisel, ennél nyugatabbra (talán már a Duna–Tisza közén sem, a Dunántúlon pedig biztosan) nem éltek sztyeppi népek. A kiindulási centrum és az itteni másodlagos őshaza közötti, nagyjából 1000 kilométeres távolságot nagyon gyorsan megtették, feltehetően az állatok okán a vízfolyásokat követve. A vándorlás hátterében más okok (eredetileg is mobilis életmód, túlnépesedés,

FOTÓ: CZALLIK ZOLTÁN

földművelésre alkalmatlan klíma stb.) mellett a törzsterületen bekövetkezett túllelgetetés áll. A Gödörsírosok ide érkező hullámai még nem háziastották a lovat (nincsenek lócsontok a magyar kurgánok alatt), és egyelőre bizonytalan, hogy ismerték-e a kereket (a keleti sztyeppen azonban már előkerültek kerék- és kocsi-leletek).

Hazatérve

A családnak beszámolva egyedül a bőséges szénát irigyelték kicsit, de – ahogy az alföldi emberek emlékezetében él a közelmúlt történelme és az orosz vidék – ezért még kár volt fegyverrel keletre menni. A kollégákkal ma is jó kapcsolatban vagyunk, ezt számos közös előadásunk, tanulmányunk bizonyítja. Távolból továbbra is csodáljuk az ottani pusztát, de nekünk megvanak a saját kurgánjaink. Ráadásul kissé szabadabban mozgunk a síkságon, mint ők: számunkra csak érdekesség, számukra mindennapos korlátozás engedéllyel utazni, ahol a papírt minden állomáshelyükön láttamozzák („tényleg itt járt”). ⊕

A cikk megjelenésének
támogatója a

Nemzeti Kulturális Alap